

**GODIŠNJAK
GRADSKOG
MUZEJA
VARAŽDIN**

B R O J 2 - 3

VARAŽDIN 1962 - 1963.

Redakcioni odbor Ilijanić Mira, Mirković Marija, Runjak Josip

Odgovorni urednik: Runjak Josip

GODIŠNJAK
GRADSKOG
MUZEJA
VARAŽDIN

BR. 1-2

VARAŽDIN 1971-1972

Tisak: Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Čakovec

GRADSKI MUZEJ VARAŽDIN
ARHEOLOŠKI ODLJAK
1971

Milčetić Vanda

OSNIVANJE »ILIRSKE ČITAONICE« U VARAŽDINU

(Table XIX — XX)

Prošlo je 125 godina od dana kada je u Varaždinu osnovana »Ilirska čitaonica iz koje se tokom decenija razvila današnja Gradska knjižnica i čitaonica »Sloboda«.

Ideje pokreću ljude, a doista su velike ideje pokretale u tri navrata naše pređe koji su izveli i vodili osnivanje i razvoj čitaonice i knjižnice u dalekoj prošlosti, jučerašnjici i današnjici. Ideje i nastojanja generacije ilirskih preporoditelja 1835—1850. godine, Napredne omladine 1898—1918. godine, te konačno herojska borba naših naroda 1941—1945. godine savršeno se i harmonički dopunjuju. Da se izvedu velika djela, potrebne su i velike misli vodilje, velika stradanja, patnje i žrtve i snažniji ljudi. A svega je toga bilo u proteklim vremenima.

Ljude i njihova djela treba prosuđivati u vremenu i prostoru u kojem su djelovali. Narodni, politički i kulturni radnici, koji su živjeli i stvarali prije jednog ili pola stoljeća, duhovna su djeca svoga vremena, ideja i htijenja koja su onda vladala. Ako je njihov historijski sat često zakašnjavao za čitava desetljeća u ponekim važnim pitanjima, možemo i moramo im oprostiti kraj dobrih i velikih djela koja su izveli.

Velika francuska revolucija 1789. godine pobudila je evropske narode i postavila novo načelo — narodnosti. Onaj »Paskvil nekojega vrednoga Francuza van dan i raztepen leta 1794.« — koji je započinjao rječima. »Zakaj išli bi Horvati proti Francuzu vojovati. . . Bolje bi se z njim složili, pak po svih skup vudrili. . .« ostao je doduše glas vapijućega u pustinji, ali ipak, narod se nešto kasnije prenuo i krenuo. Godine 1830. postigli su Mađari svoj najveći uspjeh. Ondašnja službena, feudalna Hrvatska, bila je na skoku da se izgubi u jedinstvenoj Mađarskoj. Ili da se poslužimo rječima ondašnjeg hrvatskog pjesnika Pavla Štosa, u poznatoj elegiji »Kip domovne početkom 1831. leta«.

»Narod se drugi (Mađari) sebi raduje,
A z menom sinko moj se sramuje.
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati.«

Već se činilo da je Hrvatska potpuno kapitulirala pred Mađarima, šta više, da je Hrvatska sama dala Mađarima u ruke najснаžnije oruđe sigurne i uspješne mađarizacije budućih svojih generacija, a to su škole, jer je 1830. godine varaždinska županija zaključila da se u škole uvede mađarski jezik, i to u kraju gdje nikakvih Mađara bilo nije! U taj presudni čas nastaje preokret:

»Ar se zdižu mladi
posluju marljivo
Ter podižu v starih
kaj bilo vgasljivo«

kako lijepo reče Josip Kundek, pjesnik omladinac onoga vremena. A taj istup »mladih« povezan je s imenom i radom starca Janka Draškovića, tvorca političkog programa probuđenih Hrvata, Ivana Derkosa, tvorca njihova kulturno-literarnog programa i Ljudevita Gaja, organizatora ilirskog pokreta.

Rođen u legendarnom gradiću Čeha, Leha i Meha, našoj zagorskoj Krapini, đak varaždinske gimnazije, govori kao vidoviti prorok u svom »Proglasu«: »Europa se prisposoblja sjedećoj djevojci, i u toj prilici s jednim pogledom vidimo, da ova djevojka u rukama derži jednu na tri ugle osnovanu liru, koju si na persa naslanja. Ova lira glasila se u davnoj prošlosti najugodnijim naravskim glasom, kada se jošće sve skladno složene strune milimi vetrići gibaše. Ali jednoč podigne se strahoviti vihar od juga i zahoda i za tim silna bura od izhoda i severa — strune odapnu se ter nestade sloge i milenih glasovah. Ova Europe lira jest Ilirija na tri ugle med Skadrom, Varnom i Beljakom (Vilah) osnovana. Odapete nesložne strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajerska, Horvatska, Slavonia, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Cernagora, Hercegovina, Serbia, Bulgaria i Dolnja Ugarska. Šta možemo sada, gdje svaki za slogom uzdiše, bolje željeti, nego da se na velikoj Europe liri sve nesložne strune opet složje, i slastjom ugodnih glasovah proslave vjekovitu mladost sjedeće djevojke. A može li se igda pomisliti da taj veliki cilj dostignemo, dokle se svaka struna posebi tuđemu skladnoglasju prilagađa? Prestanimo svaki na svojoj struni brenkati, složimo

liru u jedno suglasje, jerbo je ona samo jedina, premda su njezine strune svaka za se više ili manje od prvoga naravskoga glasa odaljene. Otvorimo staru naroda našega knjigu, u njoj duhom slavjanskim zabilježeni lire naše su negdašnji sladki glasovi, polag njih složimo ponovljenim suglasjem Europe liru — Veliku Iliriju.

U tim riječima sadržan je naš narodni program i njegovo rješenje unaprijed za stoljeća. Ilirizam je niknuo i djelovao uglavnom na području kajkavskih Hrvata. Gaj uvodi 1830. takozvani organički ili eufonički pravopis po primjeru češkog, umjesto starog pravopisnog kaosa. Prije Gaja bilo je u hrvatskoj književnosti toliko pravopisa koliko i pisaca. 1835. Gaj već uvodi štokavštinu i izvodi Hrvate iz uskog kruga triju kajkavskih županija. Gotovo trinaest decenija kasnije Hrvati i Srbi izrađuju konačno zajednički pravopis.

U radu naših preporoditelja, na književnom, kulturnom i političkom polju vidno mjesto zauzimaju ilirske čitaonice.

U početku devetnaestog stoljeća, u vrijeme ilirskog pokreta, Varaždin je zauzimao istaknuto mjesto u kolu gradova u kojima je ilirska ideja uhvatila korijen. U Varaždinu su živjeli ili u nj češće navraćali Mirko Bogović, Ivan Kukuljević, Metel Ožegović, Janko Drašković, Ljudevit Gaj, Tomo Blažek pa i Stanko Vraz i drugi ilirci. Nije stoga čudo da je baš u Varaždinu osnovana prva ilirska čitaonica već u siječnju 1838. godine. Tek poslije varaždinske otvaraju se iste godine čitaonice u Karlovcu i Zagrebu, a 1839. godine u Križevcima.

Odmah u početku ilirskog preporoda s oduševljenjem je pristao uz Gajeve ideje i Metel Ožegović (1814—1890), koji je od 1836. godine veliki bilježnik varaždinske županije. U godini rođenja Vatroslava Jagića, 15. siječnja 1838. godine, upućuje Metel Ožegović varaždinskim građanima ovaj

POZIV

U onoj Zaupanosti, da nijedan Domoljub, komu znano jest, kako svi veli i mali Narodi Evropejski već od davnih vremenah za knjižestva svoja na ikakov stupaj sveršenosti dovesti, obdelavanje Jezikah poprimiše, i na primer potrebah takove pomnožati, ter na ugodnije preobraziti se tersiše, te i sada jošter sa neutrudljivom pozornostju nje očistiti se terse, — neće Volju svoju uztegnuti za Zobraženju Književstva Ilir-

skog' šta doprinesti, jurve iz onog' jedinog' uzroka, što sebe o Slavjanstvu, i njegovoj pravičnoj želji zadovoljno uputiti svakomu na poseb sbog mnogih troškovah tako lahko moguće nije, namišljaše više Književne Narodnosti podpirateljah u Društvo jedno narodno se sjediniti.

Cilj pako ovog Društva će biti, što naj više Slavjanskih bolje sebi srodnih, Novinah, najmre Ilirskih i Serbskih, kakono i Českich, koje jur zato, što Pravopis Ilirski na mesto Nemačkih pismenah iz čistog, Rodoljublja poprimiše, velu cenu zasluže, deržati, pa i Dela, koja se Slavnjanstva, a najpače Ilirskog, će tikati Naroda, bila Jezikom, kojem mu drago, pisana, pokupovat, i svakomu su članu po redu oglašenja na stanoviti broj danah za čitati vandavati, da putom ovih Duh Domoljublja, i Književne Narodnosti, koj u ovom se probudiše okolišju, ne samo s'uzderži, već da se bolje učversti i zakoreni.

Zato dakle svi Gospoda P. N. OBODVOJE NARODNOSTI podpiratelj, i vredni Otačbine svoje Sini na Pristup ka Društvu ovom Narodnom s-letnim naj manje Dva forintah u Srebru prineskom dostojno pozivaju se.

U Varaždinu dana 15. sečnja 1838.

Osnovana od ilirskih preporoditelja čitaonica postaje stjecište onih ijudi kojima je zajednička bila težnja da u narodu probude ljubav prema narodnom jeziku i narodnoj književnosti. Smjestiše je u prvi sprat zgrade (vlasništvo prof. Tome Jeliševića) na Adžijinom trgu, u sjeni koje danas Grgur Ninski pritište glagoljsku knjigu i prijeti uzdignutim prstom.

U »Danici Ilirskoj« štampan je 26. svibnja 1838. godine dopis Metela Ožegovića iz Varaždina: »Nemogu Vam bez radosti još priobćiti, da su se priatelji narodnoga našeg slovstva i revni podupirateljji svih domorodnih stvari, kojih broj blizu stotine dolazi, u jedno pravo narodno društvo čitateljah, ilirsko kak i sveslavensko književstvo za slavnu sverhu sebi preduzimajuće, jur meseca Sečnja 1. t. složili, ter više stotinah forinti u srebru, kako mnogo velevažnih delah skupili, što da i u inih domovine naše gradovih, kakti Karlovcu i Križevcu učinjeno jest s vese ljem čujemo. Ovo neka znadu svi o napredovanju naše narodnosti radujući se domoroci, i nek uvereni budu da plam on svete ljubavi k našem slavnom rodu i jeziku, niti u skradnoj u susedstvu Ugarskom postavlje noj Ilirie međi od onoga, koj se u sredini domovine silno uzpiri, slabiji biti neće.«

U Ilirskim Novinama iz 1839. godine, broj 18. doznajemo da su se na drugom čitaoničkom saboru (skupštini), koji je održan 15. veljače 1839. godine, sastali članovi čitaonice iz Varaždina i s područja čitave županije,« da se savjetuju o budućoj koristi i narodnom izobraženju potomaka svojih. U tom saboru obćena biaše želja, da se najstaria ova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavonskoj čitaonica narodna, koja se bez truda i revnosti g. Metela Ožegovića Barlabaševačkog, sl. varmedie varaždinske verhovnega bilježnika, Mihaila Koščeca, pravnika, i Josipa Vidnjevića, građanskog blagajnika, nebi uzderžala bila, na primer zagrebske i kartovačke ustroji«. Iz tog dopisa dakle razabiremo da je tek 1839. godine provedena prava organizacija čitaonice. Na toj su skupštini prihvaćena pravila koja je sastavio i predložio profesor varaždinske gimnazije Henrik Hergović, a taj je i izabran tajnikom, dok je za predsjednika čitaonice izabran Franjo Rizman. Kao »Ilirska čitaonica« djelovala je od 1838—1843. godine, kad je bilo zabranjeno ilirsko ime. Prekrstiše je u »Narodnu čitaonicu« i tako je živjela sve do Bachova apsolutizma. Onih prvih dvanaest godina njena života značajnije je od sedamdeset godina njena kasnijeg djelovanja od 1850—1918.

Vjerna idealima svojih osnivača, ona je u vrijeme ilirizma unijela barem donekle narodni duh u odnarođeni i učmali Varaždin. U pozivu za osnivanje čitaonice istaknuto je da je svrha društva nabavljanje novina, časopisa i knjiga, hrvatskih i srpskih i svih drugih slavenskih naroda. I zaista su se u njenoj knjižnici našla ne samo suvremena djela na »ilirskom« jeziku, nego i knjige na slovačkom, češkom, poljskom i ruskom jeziku. Među »gg. prenumerantima«, na »Srpske narodne pjesme« Vuka Stefanovića Karadžića nalazimo i »slavnu Ilirsku čitaonicu u Varaždinu«. Knjige, od kojih su mnoge sačuvane i do naših dana, svjedoče o širini pogleda i slobodoumlju njenih osnivača.

Za vrijeme Bachova apsolutizma, pod pritiskom, Narodna čitaonica mijenja svoje ime u bezbojno i bezlično »Dvorana« koje joj ostaje sve do 1918. godine. U pravilima iz toga vremena veli se da je cilj čitaonice da širi »umjereno« mišljenje... U ovim dugim desetljećima izmjenjuju se u život čitaonice svijetli i mračni dani, no ovi potonji su bili pretežni.

1873. godine, kad je sagrađeno kazalište, preseljena je čitaonica u prvi kat sjevernog dijela kazališne zgrade. U ovim je prostorijama čitaonica ostala sve do 1947. godine. Vjerojatno su ove prikladne i udobne prostorije, u koje su ljudi rado navraćali, imale znatan udjel u dugom

životu čitaonice koja je preživjela sve svoje ilirske posestrime, pa i mnoge čitaonice koje su kasnije osnovane. U ova tmurna vremena nešto svježine unosio u njen rad posljednji ilirac Stjepan Ilijašević, pjesnik Vladislav Vežić, Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski, veliki župan koji je pjevao pjesme, gradio ceste, pisao knjige i brošure u kojima je navijestao propast Austrije, prkosio Beču i Pešti i nestao iz javnog života Hrvatske dolaskom Khuena.

U Varaždinskom vjesniku br. 10, od 1903. godine čitamo o glavnoj godišnjoj skupštini čitaoničkog društva »Dvorana«. Iz izvještaja tajnika Karla Zlocha doznajemo da je »Dvorana« imala 115 članova, da se borila s financijskim poteškoćama, da nije nailazila na podršku građanstva, pa on veli: »Neću da dublje istražujem, tek podsjećam po zapisnicima društva na ovaj zanos, oduševljenje i požrtvovnost članova za prvih decenija društva, kojih baštinici kao do danas u gradu Varaždinu izumriješe«.

1918. godine čitaonica dobiva svoje staro ime iz ilirskih vremena »Narodna čitaonica«. No nije se promijenilo samo ime, već je u njoj zavladao ponovno narodni i napredni duh.

Poslije oslobođenja naše zemlje, 1945. godine čitaonica obnavlja svoj rad koji je za vrijeme drugog svjetskog rata zamro, a 1947. godine ujedinjuje se s Gradskom pučkom knjižnicom (osnovana 1919. godine) i knjižnicom Radničkog kulturnoumjetničkog društva »Sloboda« (osn 1905. god.) u današnju Gradsku knjižnicu i čitaonicu »Sloboda«.

РЕЗЮМЕ

Прошло 125 лет со дня основания в Вараждине „Иллирийской читальни“, из которой в течение десятилетий развилась нынешняя „Горонская библиотека“.

Основание „Иллирийской читальни“ совпадает со временем национального пробуждения европейских народов. В то время, когда Хорватии угрожала опасность потерять свой язык и народность под политическим влиянием Австрии и Венгрии, поднялись передовые патриоты и провозгласили идею национальности. Творцы „иллирийского возрождения“ - Людевит Гай, Янко Драшкович, Иван Деркос и другие, имели своих последователей и в Вараждине. Метел Ожегович - великий ноатриус вараждинской жупании, обращается 15 января 1838 года с призывом к вараждинцам - основать „иллирийское общество чтения“. В призыве было подчеркнуто, что задача этого общества - собирать граждан с целью развития народного

языка и народной литературы, приобретать книги, газеты и журналы на хорватском и сербском языке и на языках всех других славянских народов.

Как „Иллирийская читальня“, она действовала от 1838 до 1843 года. Когда иллирийское наименование было запрещено, она получила название „Народная читальня“, а в 1850 году, когда был введен „Бахов абсолютизм“, читальня получает безличное имя „Зал“, которое носит все до 1918 года. После первой мировой войны, с созданием Югославии, читальня получает свое старое имя из иллирийских времен - „Народная читальня“. После освобождения нашей страны, в новой социалистической Югославии, она объединяется с Городской народной библиотекой (основана в 1919 году) и с библиотекой Рабочего культурно-художественного общества „Свобода“ (основано в 1905 году) в нынешнюю Городскую библиотеку и читальню „Свобода“.

- IX 1. Kameni cjepač (Spalter) jednostrano ukošene oštrice—kremen—
dulj. 71 mm, šir. 51 mm, deb. 42 mm.
- X Karta paleolitskih nalazišta s područja varaždinskog kotara
- XI Varaždinska oružana
- XII Popis poslanog oružja u varaždinsku oružanu 1586. godine
- XIII 1. Varaždin u vrijeme postojanja bedema (XVIII st.) pogled s juga
2. Dio sačuvanih varaždinskih utvrda (XIX st.) pogled sa sjevera
- XIV Plan Varaždina I. Beyschlaga prije rušenja bedema (1807.)
- XV Plan Varaždina A. Kiesswettera sredinom XIX st. s novo nastalim
ulicama
- XVI 1. Kompleks zgrada izgrađenih na jugoistočnom dijelu grabišta
2. Novo nastali trg (Kapucinski-Lenjinov) na jugozapadnom dijelu
grabišta
- XVII 1. »Dravska« — Kukuljevićeva ulica nastala na istočnom grabištu
2. »Nova« — Kačićeva ulica nastala na zapadnom grabištu
- XVIII 1. Gimnazija izgrađena 1870 g. na istočnom grabištu
2. Kazalište izgrađeno 1873 g. na južnom grabištu
- XIX Poziv Metela Ožegovića
- XX Zgrada u kojoj je otvorena Ilirska čitaonica u Varaždinu
- XXI Srebrene hvataljke J. Kunića zatvorene (1) i otvorene (2)
- XXII 1. Kalež od pozlaćena srebra s emaljnim medaljonima J. Kunića, danas
u župnoj crkvi Konjšćina
2. Žigovi na kaležu J. Kunića (Varaždin, oko 1800 g.) iz Konjšćine
- XXIII Područje na kojem je sakupljena građa o obradi lana i konoplje
- XXIV Karta naziva za čupanje i za oblik preslice
- XXV Karta s oblicima stupa i mjestima gdje se prva konoplja suši prije
močenja
- XXVI Karta s podacima o rukovjetima i snopovima
- XXVII Karta s podacima o stepanju i nazivima za otpadak i greben
- XXVIII 1. Opleće bednjanskog kraja (Rinkovci)
2. »Prsni« (samostalni dio nošnje)
- XXIX 1. Rukav opleća bednjanskog kraja
2. »Kraglin« ili »Kraglec« (samostalni dio opleća)
- XXX Aparat za prepariranje gusjenica

P o s i r .

U onoj Zaupanosti, da nijedan Domoljub, komu znano jest, kako svi veli i mali Narodi Evropejski i već od davnih vremena za Knjižestva svoja na ikakov stupaj svecivosti dovesti, obdelavaju Jezikah poprimsie, i na primier potrebah takove pomnoziti, ier na ugodnije probraziti se terseie, — neće Volju svojih uztegnuti ka Zobrazenju Knjižestva Ilirskog' sta doprinesiti, jurće iz onog' jedinog' uzroka, sto sebe o Slavjanstvu, i njegovoj pravicijoj želji zadovoljno uputili svakomu na poseb shog mnogih troskovah tako lahko moguće nije, namisljase više Književne Narodnosti podpirateljah u Druzivo jedno narodno se sjediniti. —

Cilj pako ovog Druziva će biti, sto naj više Slavjanskih, bolje sebi srodnih, Novinah, najpre Ilirskih i Serbskih, kakono i Ceskih, koje jur zato, sto Pravopis Ilirski na mesto Nemackih pismenah iz čistog, Redoljublja poprimsie, velu svoju zaslužu, derzati, pa i Dela, koja se Slavjanstva, a najpače Ilirskog, će tikati Naroda, bila Jezikom, kojemu mu drago, pisma, pokupovati, i svakomu suclanu porodu oglašanja na stanovit broj danah za čitati vandavati, da putom ovinu Duh Domoljublja, i Književne Narodnosti, koj u ovom se probušie okolisu, ne samo s'uzderati, već da se bolje učvrsti, i zakoreni.

Zato dakle svi Gospoda P. N. *Obodroje Narodnosti* podpiratelji, i vredni Otacbine svoje Sini na Pristup ka Družtvu ovom Narodnom s-letnim naj manje Dva forintah u Srebru primskom dostojno pozivajuse.

I Varsšidina dana 15. Sečnja 1838.

